

Christoph Heer og Frederik den Tredjes by ved Slipshavn

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Under gennemgang af en række fæstningskort fra 1600-tallet er der fundet ca. 20 kort fra omkring 1660, der alle har så store indre og ydre lighedspunkter, at de må tilskrives samme ophavsmand. Af disse kort skal kun de fem, der viser Østerøen ved Nyborg behandles nøjere i denne artikel.

Kortene kan efter det topografiske udsnit deles i to grupper: Kort 1-3 (se bilaget), der viser hele Slipshavnhalvøen fra et punkt vest for Nyborg Slot mod øst – altså også Nyborg by og fæstning, og 4-5, der kun viser Østerøen med Slipshavn og Knudshoved.

Kortene er alle anonyme og udaterede.

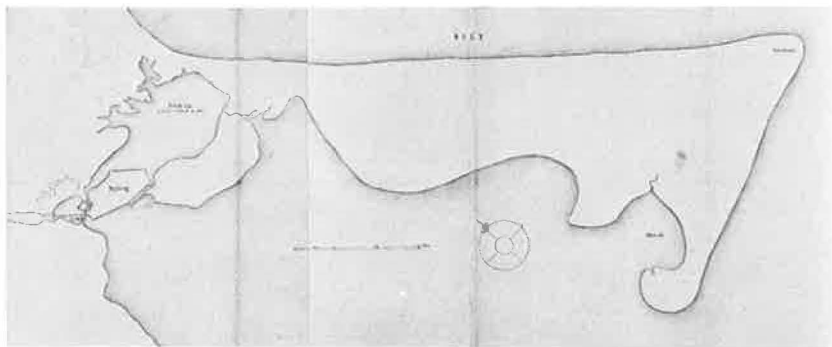
Allerede ved en undersøgelse af kortenes ydre kan ligheden konstateres: De har alle en kraftig mørkeblå laving langs kysterne, papir og vandmærke er identiske, håndskrift og længdeenhed de samme.

Også indholdsmæssigt stemmer kortene overens: I kystforløb, i markering af skibbroen ved Slipshavn (med en karakteristisk knækket form), ved angivelsen af skove og veje m.v.

Sammenhængen mellem kortenes måleforhold tyder også på et fælles ophav: Kort 1 og 2 er tegnet i det dobbelte forhold af 3; 4 og 5 i 1½ gang dette forhold.

Af afgørende betydning er tegnerens anvendelse af typetrykket. Type-trykte bogstaver tryktes med et håndstempel med løse typer, der kunne udskiftes efter behov. Typetryk er overordentligt sjældne og ses ikke på andre kort fra denne periode – bortset fra de ca. 20 kort, der er nævnt i indledningen.

Bortset fra de topografiske oplysninger, der kan læses af alle fem kort, må interessen især koncentrere sig om kort 5,¹ som også indeholder en skitse til ikke blot et omfattende fæstningsanlæg efter den ældre nederlandske type,² men også et storstilet byanlæg, der – hvis planen var blevet virkeliggjort – ville have betydet en flytning af Nyborg by.

Kort 3. Heers rentegning af Østerøhalvøen. Original: 820 × 308. (BWD: 723).

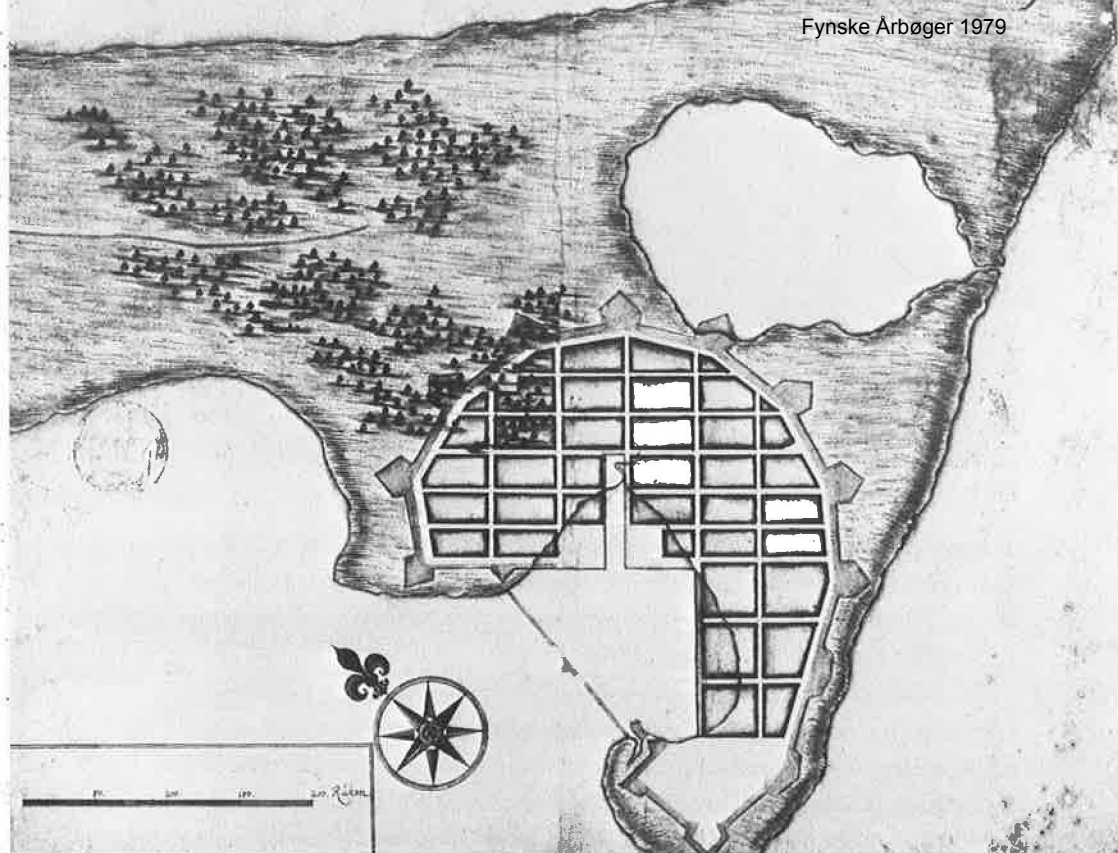
Første gang, der optræder planer om at befæste Slipshavn, er umiddelbart efter Torstensonskrigen, der som det første danske nederlag til svenkerne, medførte en række overvejelser om Danmarks forsvar, så lignende katastrofer kunne undgås i fremtiden.

Det vigtigste materiale til belysning af de overvejelser, man gjorde sig efter 1645, er den såkaldte Rigsbefæstningsplan af 1646,³ hvor tanken om at organisere et sammenhængende og landsdækkende fæstningsforsvar for første gang fremførtes. Hovedmændene bag planen har sikkert været rigsmarsken, Anders Bille, og rigsingeniøren, Axel Urup. Rigsbefæstningsplanen omtaler ikke en flytning af Nyborg ud til Slipshavn, men peger kun på ønskeligheden af at befæste halvøen. På den anden side kunne et byanlæg godt indgå i overvejelserne.

9 år senere fremkom tanken om at flytte Nyborg helt eller delvist ud til Slipshavn. I en betænkning om Danmarks fæstningsforsvar fra november 1655⁴ gennemgås rigsbefæstningsplanens hovedlinier, især problemerne omkring Store og Lille Bælt. Hvem forfatteren til betænkningen er, vides ikke med sikkerhed, men alt tyder på, at underskriften »G. H.« kan identificeres som den tyske officer Gottfried Hoffmann.

Forfatteren fremhæver specielt vigtigheden af at forsvare landets øst-vestlige midterakse for at styrke »communicationen« mellem provinserne, og heri indtager Nyborg naturligvis en vigtig plads.

Store Bælt manglede endnu i 1655 sit stærke forsvarsværk, og selv om Nyborg faktisk var befæstet, kunne den ikke modstå et angreb. Derfor foreslås tre forskellige løsninger: 1) Den mest radikale gik ud på at ned-

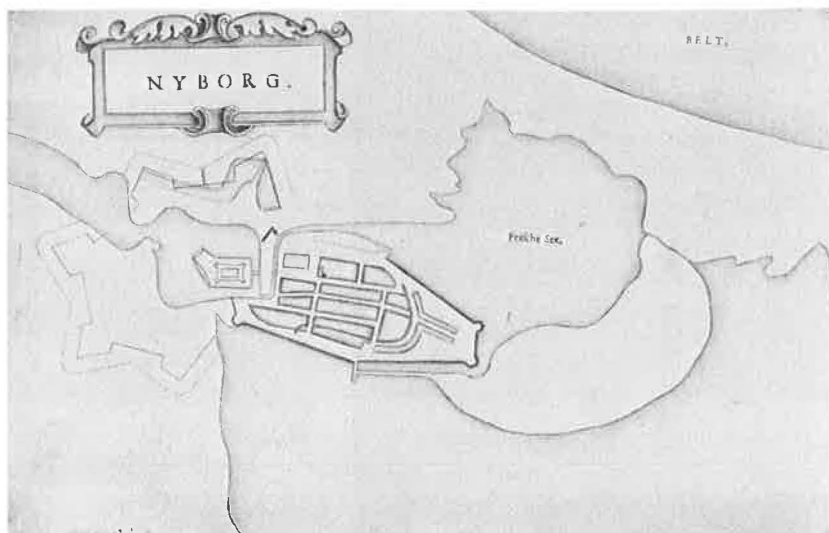

Kort 5. Christoph Heers projekt til en by og et fæstningsanlæg omkring Slipshavn. Original: 407 × 315. (BWD: 852).

lægge Nyborg som by og fæstning og helt erstatte den af en ny by ved Slipshavn. 2) En anden løsning ville bevare selve Nyborg by, men flytte området forsvar ud til Slipshavn. Byen selv skulle dog kunne forsvares af en mur og et par skanser ved Hesselet og Kobbet. 3) Endelig kunne man ombygge byens eksisterende forsvarsværker og således bevare Nyborg by og fæstning samlet.

Forfatteren er bekymret for mulighederne for at isolere Nyborg. Liggende i bunden af fjorden var den let at afskære fra omverdenen – også til vands. Derfor foreslår han, at der graves en kanal mellem Hesselet og Kobbet ind til »die frische see«, som findes omkring Nyborg (altså Svandedammen og Ladegårdssøen).

En havn på dette sted ville være beskyttet af Nyborg, den ville være

Kort 6. Heers Nyborg-kort fra »Monumentuma«. Original 312 × 201. (BWD: 761).

uindtagelig i krigstid og en fortrinlig havn i fredstid og derfor hurtigt kunne tjene de 20.000 rigsdaler ind, som bygningen vil koste.

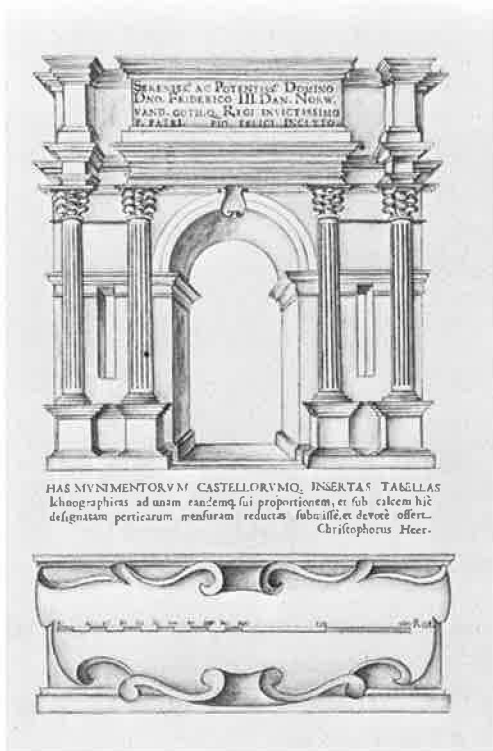
G. H. tager altså ikke stilling til, hvilket forslag der er bedst: Der peges på tre, hvoraf Slipshavn-projektet kun er det ene.

I forhold til de før omtalte fem kort er der visse indholdsmæssige overensstemmelser: Tegneren af kortene har ikke ensidigt lagt sig fast på ét projekt, men arbejder med forskellige muligheder – enten en by og fæstning på Slipshavn eller en styrkelse af det eksisterende Nyborg.

Tanken om at anlægge en havn i Svanedammen med en gravet kanal ud til Store Bælt synes han også at have kendt: på kort 2 og 3 angives vandstanden i søen »1½ ellen höher als der Belt«. En sådan oplysning ville være helt overflødig, hvis det ikke udsprang af havne- og kanalplaner på dette sted! Også vandstanden i Ladegårdssøen oplyses: »7. ellen höher als der Belt«.

Men er det muligt at ophavsbestemme og datere de fem kort, og kan fæstningsingeniøren hermed sættes i forbindelse med de to forslag fra 1640erne og 1650erne? Til det første kan svares ja, til det sidste nej!

I Håndskriftafdelingen på Det kongelige Bibliotek findes indklæbet i et noget falmet og slidt rødt fløjlsbind 22 planer af fæstninger fra det danske

Titelsiden til »Monumentum«. Original: 206 × 325. Tegneren har anvendt grå farver til triumfbue og kartouche.

rige i den udstrækning, det havde før freden i Brømsebro i 1645. De hollandske fæstninger Varberg, Halmstad og Laholm er nemlig alle med.⁵

Det skal nu på ingen måde betyde, at kortene er tegnet eller kopieret før dette år: På titelsiden findes en udførlig dedikation til Frederik den Tredje, som i 1645 ikke havde udsigt til at blive andet end den fremtidige konges lillebror.

Af de 22 meget smukke fæstningsplaner skal vi her koncentrere os om kortet over Nyborg (6 i bilaget).

Ved en sammenligning mellem kortets ydre og indre med kort 1, 2 og 3 er det slående, hvor stor ligheden er: Bl.a. er stednavnene helt identiske med dem, der findes på kort 2 og 3, og da de også er trykt med de let genkendelige typetryk, må også dette Nyborg kort sammen med de øvrige 21 fæstningsplaner i »Monumentum« tilskrives den fæstningsingeniør, der

har tegnet de nyopdagede landkort over Nyborgs omegn med planen til en by ved Slipshavn.

»Monumentum« giver os navnet på fæstningsingeniøren: Han underskriver sin typetrykte dedikation til Frederik den Tredje med sit latiniserede navn: »Christophorus Heer«, altså Christoph Heer.

De biografiske oplysninger, som man kan få om Christoph Heer i de danske biblioteker og arkiver, er selv ved en grundig undersøgelse meget få: Vilhelm Lorenzen omtalte i en artikel om københavnskort Christoph Heers kort i »Monumentum«:⁶ Lorenzen mente, at Heer uden held prøvede at komme i Frederik den Tredjes tjeneste som fæstningsingeniør umiddelbart efter 1660. »Monumentum« skulle han have udarbejdet og overleveret kongen på eget initiativ.

Teorien er uholdbar: For det første er det vel næppe sandsynligt, at udlændinge har haft lejlighed til at kopiere kort over alle danske forsvarsværker af betydning (selvom dette kunne forklare det uheldige udfald af svenskekrigene), og noget nær en majestætsfornærmelse måtte det være uopfordret at forære kongen kort over de tabte fæstninger øst for Øresund!

Heer må altså have haft en eller anden form for ansættelse hos kongen. Jeg er Koninklijke Bibliotheek i Haag taknemmelig for en udbytterig bibliografisk henvisning. På en forespørgsel, om man dér kendte noget til »Christophorus Heer«, gjorde man mig opmærksom på, at Heer var optaget i det store biografiske værk fra 1700-tallet: Zedlers grosse Universal Lexicon.⁷

Omtalen heri er så interessant for danske forhold, at den fortjener at gengives i sin helhed (her i oversættelse):

Heer, Christoph, ingeniør, f. 11.9.1637 i Lauban i Ober-Lausitz [i Schlesien]. Han studerede jura og matematik i Leipzig og København, blev i 1660 udnævnt til ingeniør af Frederik den Tredje og byggede fæstningen Frederiksodde. Heer blev i 1669 og 1682 kaldt til Heidelberg, hvor han i 1684 blev løjtnant og i 1685 kaptajn; han satte Mannheim i forsvarsstand. I 1694 blev han kaldt til Dresden af Johan Georg den Fjerde som ingeniør og lærer for dennes kadetter. Han døde i 1701.

Heer skrev »Theoria et Praxis Artis muniendi modernæ«, [udgivet i] Frankfurt am Main i 1689 i kvartformat og »Speculum Artis muniendi Luculentissimum«, [udgivet] sammesteds i 1694 i kvartformat.

I betragtning af Christoph Heers totale anonymitet her i Danmark er disse oplysninger noget overraskende: Ikke alene studerer han jura og matematik ved Københavns Universitet, men han bliver endda udnævnt til ingeniør af Frederik den Tredje og bygger Frederiksodde, det senere Fredericia!

Det er forhold, som er helt ukendte i Danmark, og man fristes til at slå det hele hen som fri fantasi, hvis det ikke havde været muligt at kontrollere de vigtigste af oplysningerne: Hans ansættelse hos Frederik den Tredje og hans kendskab til Fredericia.

I matriklen over de københavnske studenter kan han dog ikke findes.⁸ Det kan dog muligvis skyldes de forvirrede forhold omkring krigstilstanden under Københavns belejring, og at han som udenlandsk student har været behandlet anderledes end de danske immatrikulerede.

Trods grundig efterforskning i Rigsarkivet i Nyborg og Fredericia fæstningsregnskaber og i Krigskancelliets arkivalier, der desværre kun er bevaret fragmentarisk for perioden 1660-1664, har hans navn ikke kunnet findes.

Alt, hvad vi ved med bestemthed om hans ophold i Danmark, er, at han har tegnet de 22 planer af danske fæstninger i »Monumentum«, og at vi med al sandsynlighed kan regne med, at han har tegnet en snes kort, der i dag findes i løbblad i fire københavnske samlinger, og som alle viser danske lokaliteter.

I Heers to fortifikationsteoretiske værker »Theoria & Praxis«⁹ og »Speculum artis muniendi«¹⁰ findes oplysninger, der indirekte bekræfter Zedlers påstande. Hvilke kilder Zedler har benyttet sig af, ved vi desværre ikke: I den litteraturhenvielse, der gives, findes kun en vurdering af Heers virksomhed inden for fæstningskunsten, og her omtales intet om hans ophold i Danmark.¹¹

Vi er derfor nødsaget til at undersøge hans to værker for at se, om der deri kan være noget, der kan bekræfte vore formodninger.

I begge publikationer er der meget få oplysninger, der røber noget om Heers fortid, og kun indirekte kan hans virksomhed i Danmark følges:

I »Theoria & Praxis«, der blev udgivet i Frankfurt am Main i 1689, nævner Heer i forordet, at han har beskæftiget sig med befæstningskunst »nunmehr in die 30. Jahr« – altså fra før 1660 (eller fra dette år).

I et indledningsdigt, forfattet af en »Academicus Curiosus« Johann

Daniel Geyer, omtales hans fortjenester af bl.a. den danske konge: »Der Dähnen Königreich/auch Teutschland muss ihn preisen«. Hvorfor man må prise ham i Danmark, oplyses desværre ikke . . .

»Speculum artis muniendi« er mere givende: Uden at ville gennemgå alle de steder, hvor danske fæstninger omtales (og det gælder især Ruses hovedværk, Kastellet i København, af hvilket der også findes et kobberstukket kort, dateret 1665), så er det tankevækkende, at Heer i sin beskrivelse af forskellige byggemåder for fæstninger af 7 eksempler gennemgår Fredericia grundigst og med en lang række detaljer, som kun kan forklares ved hans egen tilstedeværelse i Danmark under genopførelsen af fæstningen efter svenskekrigene.¹² Han er ikke alene godt inde i de militære og topografiske detaljer og beretter udførligt om svenskernes storm i oktober 1657, men giver også oplysninger om befolkningens privilegier, om byens udvikling og navneskift i 1664. Det sidste, forklarer han, var en følge af folkeviddet, der kaldte den afbrændte by Frederiksøde.

Heer kender også til planerne om anlægget af Sophieodde, tvillingebyen på fynssiden af Lille Bælt.

Selvom Frederiksodde fremhæves som et eksempel på en speciel fæstningstype med perpendikularflanker, så beretter Heer mere udførligt om byen, end man kunne forvente i betragtning af, at han skrev dette i Midt-tyskland i 1693, over 30 år efter at Frederiksodde var blevet færdig og Sophieodde var definitivt opgivet.

At en halv snes kort over byen fra omkring 1660 også er trykt med type-tryk kan betragtes som en yderligere bekræftelse.¹³

I »Speculum« omtaler Heer selv sine forbindelser med den danske fæstningsingeniør Georg Hoffmann: I forordet takker han »mein sel. Vetter/Herr Georg Hoffmann weylant Ihro Königl. Maj. zu Dennemarch/Norwegen/etc. gewesener Obrister zu Fuss« for opfordringen og tilladelsen til at anvende noget af dennes materiale om fæstningsbyggeri.

»Mein sel. Vetter« betyder ikke nødvendigvis fætter i den nuværende betydning af ordet, men kunne også anvendes om andre slægtskabsforhold mellem mandlige personer.¹⁴ Georg Hoffmann, der selv arbejdede med Frederiksodde indtil 1651,¹⁵ blev afløst af sin bror, Gottfried Hoffmann,¹⁶ der ikke alene arbejdede på fæstningen i 1650'erne, men genopbyggede den efter svenskernes storm.

Dette kan forklare oplysningerne hos Zedler om Heers virksomhed i

Fredericia: Heer har muligvis deltaget i arbejdet med genopførelsen af fæstningen i samarbejde med – eller under opsyn af – »mein Vetter«, en benævnelse, som jo også måtte omfatte Gottfried Hoffmann.

Gottfried Hoffmann er efter al sandsynlighed ophavsmand til betænkningen om Danmarks forsvar fra 1655, hvor Slipshavnbyen jo omtales indgående. Hans slægtskabsforhold til Christoph Heer kan forklare dennes arbejder med Nyborg-området.

Hvorledes de to »fætre« har været i familie med Heer¹⁷ og Heers arbejder på Frederiksodde henligger endnu uudforsket: I de militære regnskaber for byen omtales Heer ikke, men muligvis har han været en af de anonyme konduktorer, som omtales flere gange i Hoffmanns bilag.

Hvad vi kan udlede af det foregående er først og fremmest, at Christoph Heers ophold i Danmark ikke var et mislykket forsøg på at komme i Frederik den Tredjes tjeneste: Han kopierer i 1660 eller 1661 en række kort over 22 danske fæstninger (»Monumentum«), udkaster planer til en ændring af Nyborgs forsvar (kort 1 og et par kort i Rigsarkivet¹⁸) og udarbejder et antal kort over Slipshavnområdet med det formål at projektere en fæstning på dette sted.

Da Danmark efter 1660 hurtigt måtte genopbygges og forstærke de ødelagte fæstninger, blev Frederik den Tredje nødt til at indkalde en række fæstningskyndige folk fra udlandet: Henrik Ruse er naturligvis den mest kendte, men ved siden af ham arbejdede andre. Christoph Heer var muligvis en af disse, og hans forbindelser med de to brødre Hoffmann gør det endvidere sandsynligt, at han efter at være blevet introduceret af dem, har arbejdet sammen med Gottfried ved genopførelsen af Frederiksodde og har været involveret i dennes projekter i området omkring Nyborg.

At Frederik den Tredje ville genoptage planerne om en udflytning af Nyborg fra 1650erne var ganske naturligt i betragtning af fæstningens oplagte svagheder.

Selvom Ruses arbejder ved Nyborg styrkede byens forsvar, så blev den aldrig det stærke og uindtagelige forsvarsværk, der var så nødvendigt for at beskytte »communicationen« mellem landsdelene.

Nyborg var i 1760 anset for så svag, at man helt nedlagde fæstningen – dog kun for nogle få år.¹⁹ Omtrent på samme tid genoptoges planerne om at flytte by og fæstning ud til Slipshavn.

Om der er en sammenhæng mellem Heers planer fra 1660 eller 1661 og Geddes befæstningsplaner fra 1760erne er vel sandsynligt,²⁰ men endnu ikke påvist.²¹ Men ét er sikkert: Heller ikke i 1760erne lod det sig gøre at flytte Nyborg ud til Slipshavn.

Kort 1

Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Ny kgl. Samling: Fol. 399^d2. (BWD:723).

Titel: På bagsiden: Nyborg.

Ydre:

Format: Uregelmæssigt mål × 487.

Udførelse: Delvis kolor. pennetegning. Østre halvdel ufuldført. Kolorering: På vestlige del af kortet en kraftig mørkeblå kolorering ved kysterne, aftagende udefter. Bredde ca. 9 mm. Målestok: 10 20 30 40 50 100 [Ruten ?, i så fald formodentlig rhinlandske roder. 100 rhinlandske roder å 3,766242 m = 73 mm = [ca. 1:5.160].

Nordpil og østsymbol: Nordpil i form af lilje og østsymbol som græsk kors.

Papir og vandmærke: S sammensat af mange uregelmæssigt afskårne ark med foolscap-vandmærke.

Andet: Kortet er kvadreret i 73 mm × 73 mm (100 roder × 100 roder).

Indhold:

Topografiske oplysninger:

Skibbro ved Slipshavn, der knækker mod nordøst fra midten og udefter.

I den inderste del af vigen ved Slipshavn en å i s-slyngning.

Med kystlinie, Svanedam og Ladegårdssø.

Ingen sø ved Knudshoved.

Træbevoksning kun markeret mellem Nyborg og Stjerneskan- den.

Med pen er punkteret ændringer af forsvarsværkerne uden for Nyborg fra Svanedammen til fjorden. Planen består af 4 ½ bastion. Det forværk, der synes at eksistere, er helt identisk med 2 og 3 (se disse).

Øst for Nyborg findes et udkast til en forstærkning af byen med én hel og to halve bastioner.

Med Stjerneskan- den, punkteret og bestående af fire bastioner.

Foruden de pennetegnedte planer til en forstærkning af byens forsvar er der med blyant – muligvis fra nyere tid – afsat bastioner, svarende til tilstanden efter 1737.

Kort 2

Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Ny kgl. Samling: Fol. 399^d1. (BWD 723).

Titel: På bagsiden: Nyborg o Osterøe; Nyborg und Osterøen/i Fred. III tid.

Ydre:

Format: Totalmål: 1393 × 594.

Udførelse: Kolor. pennetegning med typetryk. Kraftig mørkeblå kolorering ved kysterne, aftagende udefter. Bredde ca. 12 mm.

Målestok: 10 20 30 40 50 100 150 200 Ruten [formodentlig rhinlandske roder. 100 rhinlandske roder å 3,766242 m = 73 mm = ca. 1:5.160].

Nordpil og østsymbol: Nordpil i form af lilje. Øst markeret af oval med tre kugler udenpå, mellem de to kugler går to parallelle linier. Både lilje og østsymbol sidder på to koncentriske cirkler. Midt på radien, der er 37 mm lang, findes endnu to koncentriske cirkler.

Papir og vandmærke: 10 sammenklæbede ark med foolscap vandmærke.

Indhold:

Tekst: Typetrykt:

[i Svanedammen:]	Frische See/ist 1½ ellen höher als der Belt
[i Store Bælt:]	BELT
[i Nyborgs bykerne:]	Nyborg.
[i Slotsgården:]	Schlos.
[vest for Slottet:]	ist 7 ellen höher als der Belt.
[syd for byen:]	Thiergarten
[ved Slipshavn:]	Slibshafn.
[ved Knudshoved:]	Knutshoof.

Topografiske oplysninger:

Skibbro ved Slipshavn, der knækker mod nordøst fra midten og udefter.

I den inderste del af vigen ved Slipshavn en å i s-slyngning.

Med kystlinie, Svanedam og Ladegårdssø.

Ingen sø ved Knudshoved.

Ingen markering af skove eller veje.

Ved Nyborg findes en angivelse af befæstning nord for Ladegårdssøen, en vold med to bastioner af ringe størrelse.

Kort 3

Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen: 1111,232,11-0-1661/1. (BWD:723).

Titel: På bagsiden: Nyborg mit Slibshaven und Knutshoved.

Ydre:

Format: Totalmål: 820 × 308.

Udførelse: Kolor. pennetegning med typetryk. Kraftig mørkeblå kolorering ved kysterne, aftagende udefter. Bredde ca. 12 mm.

Målestok: 50 100 200 300 Ruten. [formodentlig rhinlandske roder. 300 rhinlandske roder å 3,766242 m = 111 mm: ca. 1:10.100].

Nordpil og østsymbol: Nordpil i form af en lilje, øst markeret af græsk kors. Både lilje og kors sidder på to koncentriske cirkler. Midt på radien, der er 22 mm lang, findes endnu to koncentriske cirkler.

Papir og vandmærke: 4 sammenklæbede ark med foolscap vandmærke.

Indhold:

Tekst: Typetrykt:

[i Svanedammen:]	Frische See/ist 1½ ellen hoher als der Belt.
[i Store Bælt:]	BELT
[i Nyborgs bykerne:]	Nyborg.
[Vest for Slottet:]	ist 7. ellen hoher als/der Belt.
[ved Slipshavn]	Slibshafn.
[ved Knudshoved:]	Knutshoof.

Topografiske oplysninger:

Ingen skibbro ved Slipshavn.

I den inderste del af vigen ved Slipshavn en å i s-slyngning.

Med kystlinie, Svanedam og Ladegårdssø.

Ingen sø ved Knudshoved.

Ingen markering af skove eller veje.

Ved Nyborg findes en angivelse af befæstning nord for Ladegårdssøen, der omfatter en vold med to bastioner af ringe størrelse. Om selve byen en bastion af nyere nederlandsk type mod nord, i øvrigt tre runddele. Ved havnen en skibbro med forbindelse til Knudshoved og Østerøen.

Kortets indhold er helt identisk med kort 1 og 2.

Kort 4

Lokalisering: Rigsarkivet. Søetatens kort- og tegningsssamling: D 499 (BWD 848).

Titel: Ingen.

Ydre:

Format: 629 × 404.

Udførelse: Kolor. pennetegning med håndskrevne stednavne. Kraftig mørkeblå lavering langs kysterne. Bredde ca. 4 mm. I skoven grøn kolorering.

Målestok: 5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 150 200 Ruten. [formodentlig rhinlandske roder. 100 rhinlandske roder å 3,766242 m = 49 mm = ca. 1:7.690].

Nordpil og østsymbol: Nordpil i form af en lilje, østsymbolet består af tre kugler. Lilje og kugler sidder begge på to koncentriske cirkler. Midt i cirklen endnu en cirkel. Radius 23 mm.

Papir og vandmærke: 2 sammenklæbede ark med foolscap-vandmærke.

Indhold:

Tekst: (i håndskrift):

[i Store Bælt:]	BELT/
[ved Knudshoved:]	Knutshofuit/
[ved Slipshavn:]	Schlypshaven/
[ved vejen fra Nyborg:]	Weg von Nyborg/.

Topografiske oplysninger:

Skibbro ved Slipshavn, der knækker mod nordøst fra midten og udefter.

I den inderste del af vigen ved Slipshavn en å i s-slyngning.

Med kystlinie og sø ved Knudshoved.

Skov mellem Nyborg Fjord og Store Bælt.

Vej fra Nyborg, der ender blindt midt i skoven.

Kort 5

Lokalisering: Forsvarets Bygningstjeneste: V 2: 4. (BWD 852).

Titel: Nieburg N^{TO} 4.; Nyburg N^O 4. På bagsiden: Project zu Nyborg N^{TO} 8. [på overstreget firtal]; Nyeburg und Dessein General Lieutenant Arenschöld.²²

Ydre:

Format: 407 × 315.

Udførelse: Kolor. pennetegning med håndskrevne stednavne. Kraftig mørkeblå lavering langs kysterne. Bredde ca. 5 mm. I skoven grøn kolorering. Byanlægget angivet med rødt. Målestok: 50 100 150 200 Ruten [formodentlig rhinlandske roder. 100 rhinlandske roder å 3,766242 m = 49 mm = ca. 1:7.690].

Nordpil: Nordpil i form af lilje, der sidder på omkredsen af en cirkel, i hvilken der er tegnet en kompasrose. Intet østsymbol. Cirkelradius 19 mm.

Papir og vandmærke: 2 sammenklæbde ark med foolscap vandmærke.

Indhold:

Topografiske oplysninger:

Skibbro ved Slipshavn, der knækker mod nordøst fra midten og udefter.

I den inderste del af vigen ved Slipshavn en å i s-slyngning.

Med kystlinie og sø ved Knudshoved.

Skov mellem Nyborg Fjord og Store Bælt.

Vej fra Nyborg, der ender blindt midt i skoven.

Tekst: (i håndskrift):

Knuds hofued.

Formål:

På det fuldt udarbejdede topografiske kort over Østerøen er der tegnet en skitse til et fæstnings- og byanlæg, der strækker sig fra søen syd for Knudshoved mod syd rundt om hele Slipshavn. Den nordlige del af fæstningen er et udsnit af en regelmæssig 16-kantet idealfæstning, udarbejdet på grundlag af en cirkel med radius på 150 roder (ca. 565 m). Den sydlige del af fæstningen er uregelmæssig.

Det bastionære voldsystem er af den ældre nederlandske type dog uden angivelse af grav, forværker eller porte. Det består af 13 bastioner og to redouter til beskyttelse af havnen, mellem disse er der ved indløbet markeret en pælespærring med to åbninger til gennemsejling. Mellem de to åbninger ligger endnu en redoute.

Indenfor dette forsvarsværk er der projekteret gader i renaissancens og barokkens regelmæssige skakbrættype, der i Danmark bl.a. kendes fra anlægget af Fredericia og de nye kvarterer i København. I retningen nordvest-sydøst løber 8 gader, den længste ca. 1.200 m lang. Vinkelret på disse gader går endnu 5, den længste ca. 1.000 m lang. Om hele bebyggelsen løber en voldgade.

Byen har to store pladser ved havnen på hver side af en ca. 300 m lang kanal, der næsten skærer den nordøstlige bydel over. I den nordlige del af byen i forbindelse med udmundingen af to gader i voldgaden har tegneren udlagt endnu en plads. Formodentlig har han forestillet sig, at der her skulle ligge en byport.

Havnen består ikke alene af den omtalte kanal, men hele Slipshavn er beskyttet af forsvarsværkerne og er dermed inddraget i havneområdet.

Dette kort er uden tvivl identisk med det kort, der omtales af H. O. Scheel i 1785:

»Christian V lod vel i sin Tid udkaste Tegninger, for efter dem at befæste den (Slipshavn) i Form af en Halvmåne«. ²³

Den usikre datering af kortet blev fulgt af Vilhelm Lorenzen, der ikke satte det i forbindelse med de andre kort over området eller Christoph Heers »Monumentum« fra begyndelsen af 1660erne. ²⁴

Kort 6

Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Gl. kgl. Samling: Fol. 716 (BWD 761).

Titel: NYBORG.

Ydre:

Format: 312 × 201.

Udførelse: Kolor. pennetegning med typetryk. Kraftig mørkeblå kolorering ved kysterne, aftagende udefter. Bredde ca. 10 mm. I byen kolor. med rødt langs gaderne.

Målestok: Ingen. På titelsiden er dog anført en målestok med typetryk: 10 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 150 200 Rut. [formodentlig rhinlandske roder. 200 rhinlandske roder à 3,766242 m = 115 mm = ca. 1:6.520]

Ingen nordpil eller østsymbol.

Papir og vandmærke: Kortet består af et ark. Da kortet er oplæbet, kan vandmærket ikke ses. Vandmærket på Københavnskortet, der er det eneste, der kan ses, er foolscap.

Indhold:

Tekst: Typetryk:

[i Svanedammen:]	Frische See.	jf. 2 og 3
[i Store Bælt:]	BELT.	jf. 2 og 3.
[i Kartouchen:]	NYBORG.	jf. 2 og 3.
		(kort 1, 4 og 5 er ikke typetrykt).

Topografiske oplysninger:

Nord for slottet er anført eksisterende forsvarsværker.

Uden for dette og tildels over det er med tusch skitseret et bastionært voldsystem med tre hele og to halve bastioner med punkteret voldgrav.

Nordvest for slottet en mindre forskandsning.

Mod nordøst endnu et forsvarsværk.

Nord for byen synes befæstningens vestlige del at være ødelagt, med skitse er her angivet en mindre bastion.

Noter

1. Kortet er omtalt i Vilhelm Lorenzen: *Fra Baroktidens Byplanlægning i Danmark* (I: Kulturminde. København 1942-1943) og optrykt med titlen: *Et nyt Nyborg* (I: *Drømmen om den ideale By*. København 1947, s. 105 ff.).
2. Om nederlandsk fæstningsbyggeri i 1600-tallet se: W. H. Schukking: *Over den ouden vestingsbouw in Nederland* (I: *Oudheidkundig Jaarboek*. 4. Ser. van Bulletin van den nederlandschen Oudheidkundigen Bond. 6. årgang. Leiden 1937, s. 1-25).
3. Vilhelm Lorenzen: *Axel Urup*. København 1953, s. 64 ff.
4. Udgivet af Vilhelm Lorenzen: *En Betænkning om Danmarks Fæstningsforsvar 1655*. (I: *Danske Magazin*. 7. række. 5. bind. København 1949-1953, s. 203-215).
5. *Gammel kongelige Samling Fol. 716*. Bærer på titelbladet titlen: »Monumentum castellarumque . . .«
6. Vilhelm Lorenzen: *Problemer i Københavns Historie 1660-1757* belyst ved samtidige

- Kort (I: Historiske Meddelelser om København. 3. række. 5. bind. København 1942-1943, s. 159-293).
7. Johann Heinrich Zedler: Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste . . . 12. bind. Halle/Leipzig 1735, sp. 1079.
 8. S. Birket Smith: Kjøbenhavns Universitets Matrikel. 1. bind. 1611-1667. København 1890.
 9. THEORIA ARTIS MVNIENDI MODERNÆ, Das ist/Kunstmässige Hand=Grieffe/und Anweisung der vierfachen Fortification, nach welcher heutiges Tages in Europa die Vestungen pflegen erbauet/und mit Aussenwercken verwahret zu werden. Auss den Mathematischen rechten Fundamenten in Mechanische versetzt./allen/so der Fortification begierig/und etwas hierin lernen/auch Zeit und Mühe anwenden wollen/zu gut an Tag gegeben/Von CHRISTOPHORO Heer/ Ingenieur und Hauptmann. Franckfurt [am Main]/In Verlegung Johann David Zunners. ANNO MDCLXXXIX.
Værket findes ikke i noget dansk bibliotek. En kopi af et eksemplar i Stadtbibliothek i Frankfurt am Main findes dog hos forfatteren.
 10. CHRISTOPHORI HEER, Laub. Lus./Churfürstl. Sächsischen Ingenieurs und Hauptmanns/SPECULUM ARTIS MUNIENDI/LUCIDISSIMUM, Das ist:/Hell=leuchtender FORTIFICATIONSSpiegel,/In welchem der eigentliche Ursprung des/Festungs=Baues, und desselben rechtmässige Defension, so auf der Cortinen, und Faussebray bestehet, klärlich zu sehen, und noch mehr durch Unterschiedliche Festungs=Abrisse bekräftiget, Und ietzo aus den Mathematischen Fundamenten ausgearbeitet worden. Leipzig 1694. [Forordet dateret 1693]. Denne originaludgave haves på Det kongelige Garnisonsbibliotek.
– Andre Auflage. Leipzig, Bey Friedrich Lanckischens Erben, 1743. Findes på Det kongelige Bibliotek.
 11. Christian Wolffens: Kurtzer Unterricht von den vornehmsten Mathematischen Schrifftten. Halle 1717, s. 76-86 § 12.
 12. s. 72-76, hvoraf s. 73-74 udgøres af en planche.
FRIDRICIA beskrives på 65 linier; HAMBURG på 34; BREHMEN på 38; GRÖNINGEN på 18; ULM på 34; DANTZIG på 28; GOTHENBURG på 15.
 13. Disse kort, der vil være genstand for nærmere undersøgelse i en anden sammenhæng, findes i Håndskriftafdelingen på Det kongelige Bibliotek (Ny kgl. Saml. 409^d-2).
 14. Grimm: Deutsches Wörterbuch. 12. bind. II. afdeling. Leipzig 1951, sp. 28.
 15. J. C. W. Hirsch og K. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske officerer med flere 1660-1814. (MSS på Det kongelige Bibliotek). 5. bind. »Hoffmann«.
 16. Som note 15.
 17. I Zedlers anførte værk (note 7) 13. bind. 1739 omtales en schlesisk adelsslægt »Hoffmann«.
 18. Disse kort (806 og 807 i Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. København 1979) vil være genstand for senere undersøgelser.
 19. Vilhelm Lorenzen: Et nyt Nyborg (se note 1), s. 113.
 20. Det kan muligvis forklare, hvorfor Heers fæstnings- og byprojekt ligger i Ingeniørkorpsets kortsamling, hvor det kan være placeret efter at være benyttet af Gedde, der var chef for ingeniørkorpset i 1760erne.
 21. At planerne var kendt i 1700-tallet, ses af en omtale hos H. O. Scheel: Almindelig Udkast af Krigens Skueplads. København 1785, s. 182, note 347. Se videre under omtalen af kort 5 i bilaget.

22. Bl.a. fordi denne oplysning er skrevet med en anden hånd end de øvrige tekstoplysninger, må det anses for udelukket, at Arenschöld kan have haft nogen forbindelse med tegningen af kortet.
23. Se note 21.
24. Se note 1.